ФОРМУВАННЯ ОРФОЕПІЧНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

Мелкумова Т. В.
Криворізький національний університет

У статті розглянуто завдання формування орфоепічних умінь і навичок з української мови в іноземних студентів підготовчого відділення. Система вправ спрямована на вироблення в студентів-іноземців правильної літературної вимови одиниць різних мовних рівнів.
Ключові слова: вимова, звуки, орфоепічні вміння та навички.

В статье рассматриваются задания формирования орфоэпических умений и навыков в украинской речи иностранных студентов подготовительного отделения. Представлена система упражнений, направленная на выработку у студентов-иностранцев правильного литературного произношения языковых единиц разных уровней.
Ключевые слова: произношение, звуки, орфоэпические умения и навыки.

The article considers the task to form orthoepic skills and abilities in Ukrainian speech of foreign students of the preparatory department. The system of exercises aimed at developing the correct pronunciation of the literary language units of different levels in foreign students' speech.
Key words: pronunciation, sounds, orthoepic skills.

Однією з важливих ознак культури мовлення є його відповідність орфоепічним нормам. Орфоепічна робота не повинна включатися в систему навчання стихійно й епізодично – правильної літературної вимови потрібно навчати так само регулярно, як навчають правопису. Особливо це актуально в роботі зі студентами, для яких українська мова не є рідною. Засвоєння ними норм літературної вимови ускладнюється до того ж одночасним володінням кількома мовами (французькою, арабською, англійською, російською тощо), їх контактами на рівні комунікації.

Проблема виховання культури усного мовлення не є новою. Вона досліджувалася в різних напрямах: теоретичні аспекти навчання російської мови в Україні (Є. Голобородько [1], А. Коваль [6], Л. Вознюк [4] та ін.), методика роботи над фонетичним матеріалом і вимовою (Н. Василенко [3], Ж. Горіна [5], А. Коваль [7]), явища інтерференції та транспозиції в процесі вивчення іноземної мови (О. Валігура [2], О. Ямщикова [8] тощо). Однак проблема формування орфоепічних навичок українського мовлення студентів-іноземців є актуальною й нині.

Метою нашого дослідження є окреслити методику розвитку вимовних умінь і формування орфоепічних навичок українського мовлення в іноземних студентів. Виділені такі основні вимоги до орфоепічного рівня студентів-іноземців наприкінці навчання на підготовчому відділенні: розрізняти звуки та букви, види звуків; вільно користуватися алфавітом; правильно вимовляти звуки, наголошувати слова; користуватися словниками, зокрема орфоепічним; вимовляти слова відповідно до норм української літературної мови, зокрема слова з апострофом або з буквосполученнями *йо, ьо*; вибирати правильний варіант уживання прийменників *у / в, з / зі / із*, сполучників *і / й / та*; правильно вимовляти, відтворювати під час читання й писати запозичені слова відповідно до вивчених правил.

Формування орфоепічних умінь і навичок з української мови іноземними студентами відбувається за трьома основними етапами. Етап 1. Потрібно виробити уміння та сформувати навички артикуляції: українських твердих приголосних; палаталізованих приголосних; глухих

африкатів; основних алофонів голосних переднього ряду середнього ступеня піднесення [*е*], заднього ряду середнього ступеня піднесення [*о*] та голосного переднього ряду високо-середнього ступеня піднесення [*и*]; позиційно-комбінаторних алофонів українських голосних. Етап 2. Потрібно вдосконалити вміння та скоригувати навички: створення повних і щільних контактів між органами мовлення; здійснення лабіалізації в процесі артикуляції голосного заднього ряду високого ступеня піднесення [*у*]. Етап 3. Потрібно приділити увагу сприйняттю та відтворенню дзвінких і глухих приголосних; досягти диференціації українських голосних за ступенем піднесення та рядом.

Для реалізації орфоепічних завдань іноземні студенти повинні знати фонетичну систему української мови й опорні моменти артикуляції українських звуків, розуміти, із чим пов'язані національні й індивідуальні труднощі вимови.

Починати систематичну роботу зі студентами над правильною літературною вимовою слід з перших уроків. Організація навчального матеріалу повинна визначатися системним підходом до добору вправ і завдань. Під системою комплексних вправ, спрямованою на засвоєння фонетико-орфоепічних норм української літературної мови студентами-іноземцями, ми розуміємо таку сукупність навчальних завдань, яка зумовлена дидактичними цілями заняття та ґрунтується на лінгвістичній природі мовних знань і закономірностей розвитку пізнавальних процесів й емоційно-вольової сфери студентів. В основу орфоепічних вправ покладено роботу над мовними (мовленнєвими) одиницями різних рівнів: звуками, словами, словосполученнями, реченнями, текстами.

Орфоепічні навички українського літературного мовлення бажано формувати в загальній послідовності, яка передбачає два підходи до опрацювання матеріалу: 1) від окремого звука; 2) від речення чи цілого тексту. У першому випадку робота йде спочатку над окремими звуками, потім над складами, словами із цими звуками, а також словосполученнями, реченнями й текстами. Другий підхід дає можливість здійснювати роботу від текстів до звуків. Орфоепічна норма може опрацьовуватися за такого підходу на одиницях усіх рівнів, тільки в іншому напрямку. Студентам спочатку можна запропонувати текст для слухання, перевірки розуміння його змісту, далі розглядати слова з тексту чи окремого речення на певне орфоепічне правило. Роботу над матеріалом потрібно організовувати в такий спосіб, щоб дати кожному студенту можливість вправлятися у вимові. Наприклад, це забезпечується шляхом використання парних видів робіт.

Формування орфоепічних умінь і навичок відбувається через систему вправ. Залежно від спрямованості на прийом або видачу інформації вправи можуть бути рецептивними, репродуктивними та продуктивними. Рецептивні вправи передбачають сприймання студентами вербальної інформації через слуховий або зоровий канал, а потім вияв ними впізнавання, розрізнення звуків, слів. Під час виконання репродуктивних вправ студент відтворює повністю або зі змінами сприйнятий ним навчальний матеріал (звук, слово, речення, текст). Продуктивні вправи сприяють самостійному породженню студентами висловлень різних рівнів (речення, тексту).

Система вправ з формування орфоепічних навичок українського мовлення розроблена на матеріалах, у яких представлені одиниці різних мовних рівнів: звуки; слова; сполучення слів; речення; зв'язні тексти. На початковому етапі навчання орфоепії використовувалися також аналітичні ("*Де ви чуєте звук [ч] у слові – на початку чи вкінці?*"), синтетичні ("*Якщо злити звуки [т] і [е], яке буде слово?*") і конструктивні вправи ("*Замініть у слові ліс звук [і] на звук [и] та вимовте нове слово*").

Весь комплекс орфоепічного матеріалу є актуальним уже з перших кроків навчання української мови. Це стосується деяких звуків, наприклад: ([*ш*'], [*ж*']), вимови [*й*] у звукосполученнях [*йа*], [*йуть*], вимови звуків в окремих граматичних формах (*слухають, ідуть; чорного, синього*) тощо. Особливої уваги потребують вимова твердих губних приголосних

[*б*], [*в*], [м], [п], [ф] у кінці слів: *голуб, вісім*; вимова твердого [*р*] у кінці слова та складу: *тепер, звір*; вимова твердих приголосних перед *е*: *мед, село, небо*; пом'якшена вимова приголосних перед *і*: *білий, вір, гість, дім*; вимова приголосних перед *и*: *дитина, кит, хитрий*; вимова пом'якшених [*з'*], [*с'*] перед напівпом'якшеними губними приголосними: *світ, звір*; вимова пом'якшеного [*с'*] перед м'якими зубними: *місці, пісні*.

Не можна оминути на заняттях і роботу з формування правильної вимови твердих приголосних перед [*и*], [*е*] в окремих формах слів: вимова закінчень займенників і прикметників *-ми*: *своїми, моїми, твоїми*; *новими, старими, красивими*; вимова твердого [*л*] у дієсловах минулого часу множини: *пішли, були, ходили*; вимова *-те* в дієсловах наказового способу: *послухайте, відповідайте, дайте*; вимова кінцевого *-ти* в інфінітиві: *прийти, знайти, намалювати*; вимова закінчень дієслів теперішнього часу *-ить*: *говорить, робить, ходить*; вимова твердого [*ч*] на кінці іменників жіночого роду: *ніч, піч* тощо.

Для відпрацювання зазначених орфоепічних умінь і навичок українського мовлення нами було здійснено належний відбір дидактичного матеріалу. Передусім це стосувалося списків слів, які студенти мали засвоїти на кожному уроці. Водночас для нас важливо було охопити основні орфоепічні норми української літературної мови, якими студенти повинні оволодіти протягом курсу. Тому до передбаченої підручником лексики додавалися слова на певні орфоепічні правила. Крім того, нами дібрано слова, спільні для різних тематичних груп – займенники, прийменники, сполучники тощо. Отже, до певної теми добиралися слова: а) пов'язані безпосередньо з темою уроку; б) слова на певні орфоепічні правила; в) частотні слова типу *це, чи, але, що, є, немає, так, ні, він, вона, вони, з, без, над, під* тощо, необхідні для побудови висловлювань. Важливим завданням у підготовці матеріалів був добір невеликих за обсягом текстів, нескладних за змістом, прозових і віршованих, різних за тематикою, жанрами (розповідь, скоромовка, чистомовка тощо).

Наведемо приклади орфоепічних вправ. * Вправа на ідентифікацію слів, які відрізняються одне від одного звуком, наприклад: *міль – сіль, булка – балка, коса – роса, муха – мука, кіт – кит.* * Зіставлення звучання граматичних форм слів: *нога – на нозі; рука – руками; гарний – гарні, око – в оці* тощо. * Вправа на розрізнення слів, поданих у словосполученні й реченні: 1) послухайте словосполучення: *білі гуси*. У якому зі слів є звук [h]? 2) послухайте уважно два речення та спробуйте з'ясувати, яке слово є в обох реченнях: *Білі гуси налетіли, все подвір'я стало біле. Ґелґочуть під горою гуси.* * Вправи на імітацію – повторення за викладачем: а) звуків: "Уважно слухайте і повторюйте за мною звуки: [*ч*], [*ц'*], [*дж*], [*дз*], [*дз'*], [*т'*], [*с'*]"; б) слів: "Послухайте уважно низку слів, повторюйте кожне слово за мною: *книга, книги, книжний; учень, учениця, учні, учителька"*; в) сполучень слів: "Слухайте та повторюйте кожну групу слів, намагайтеся їх запам'ятати: *моя ручка – на моїй ручці, твоя книга – у твоїй книзі, солом'яна шляпа – на солом'яній шляпі, дерев'яний стіл – на дерев'яному столі"*.

* Вимова слів, вилучених із тексту: "Послухайте уважно текст: *Ївга їде в поїзді. Тут її мама. Їх зустріне тато. Ївзі так радісно!"* У словах "*Ївга"*, "*їде"*, "*поїзд"*, "*її"*, "*їх"* повторюється звукосполучення [*йі*]. Давайте всі разом вимовимо ці слова». * Визначення місця звука: "З'ясуйте місце звука [*ч*] у словах *річ, ніч, ткач, калач, м'яч, чайка, черешня, чоботи, яєчко, м'ячик, глечик* (на початку, в середині, у кінці слова)". * Виділення першого (останнього) звука в слові. * Виділення зайвого звука з-поміж поданих: "Послухайте низку звуків і виділіть зайвий звук". Зайвим звуком можуть бути, наприклад голосний між приголосними, глухий приголосний між дзвінкими тощо. * Складання слів з окремих звуків: "Яке слово ви утворите із цих звуків: [*л*]_[*и*]_[*п*]_[*а*]; [*с*]_[*о*]_[*н*]; [*м*]_[*і*]_[*с*]_[*т*]_[*о*]; [*л'*]_[*і*]_[*с*] та ін.?" * Заміна у слові *мак* звука [*м*] на звук [*р*] та вимова нового слова, звука [*р*] на звук [*л*]; кожного разу студентам, крім аналітико-синтетичних дій зі звуками, доводиться вимовляти нове слово з "проблемним" звуком. * Поставити слова (*кріт, брат, син* та ін.) у форму множини. "Багато кого? (*кротів, братів, синів*)".

Таким чином, постійна увага викладача до вимовних особливостей і запровадження різноманітних орфоепічних вправ сприяє формуванню орфоепічних умінь з української мови в іноземних студентів, прищеплення їм навичок правильної літературної вимови.

Література

1. Голобородько Є. П. Педагогічна онтософія : проблеми і перспективи : наук.-пед. праці в 2-х т. / Євдокія Петрівна Голобородько ; [упор. С. В. Глущук та ін.]. – Т. 1 : Методика викладання російської мови. – Херсон : ХМД, 2007. – 556 с.
2. Валігура О. Р. Фонетична інтерференція в англійському мовленні українських білінгвів : монографія / Ольга Романівна Валігура. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 288 с.
3. Василенко Н. В. Формування орфоепічних умінь і навичок з української мови в арабськомовних студентів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Ніна Василівна Василенко. – К., 2008. – 22 с.
4. Вознюк Л. В. Начинаем изучать грамматику : [вводный урок] / Л. В. Вознюк // Русский язык в школе. – 2003. – № 3. – С. 18–22.
5. Горіна Ж. Д. Розвиток українського розмовного мовлення студентів національних груп нефілологічних факультетів вищих навчальних закладів південного регіону України : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Жанна Дмитрівна Горіна. – Одеса, 2001. – 31 с.
6. Коваль А. П. Сравнительная эффективность орфографических упражнений по русскому языку в начальных классах школ с украинским языком обучения : автореф. дис. ... докт. пед. наук / Алла Петровна Коваль. – К., 1969. – 22 с.
7. Коваль Г. П. Фонетичні знання, уміння та навички у мовно-мовленнєвому курсі початкового навчання української мови / Ганна Петрівна Коваль // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : зб. наук. зап. РДГУ / [редкол. : І. М. Хом'як, М. С. Янцур, І. Д. Бех та ін.]. – Рівне : РДГУ, 2003. – Вип. 26. – С. 22–26.
8. Ямщикова О. А. Психологические особенности и типы фонетической интерференции при обучении второму иностранному языку : автореф. дис. … канд. психол. наук : 19.00.07 / Ольга Александровна Ямщикова. – Иркутск : 2000. – 18 с.